

ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню розвитку регіональних культурних ідентичностей в синергетичних аспектах. Визначено фактори синергетики регіональних ідентичностей, сучасні технології соціокультурного проектування.

Ключові слова: ідентичність, синергетика, регіон, регіональна культурологія, глобалізація, українська культура.

The article is dedicated to the research of Ukrainian cultural identifies in synergy aspects. The work shows factors of synergy of regional identifies, modern technologies of social culture projects.

Key words: identify, synergy, region, regional culture, globalization, Ukrainian culture.

Історія культури свідчить про закономірний характер періодичного виходу національного мислення того чи іншого народу у світовий простір. На рубежі тисячоліть, у ХХІ столітті відзначається «космічний ритм» національного буття України як складової світової інформаційної структури. З іншого боку, в незалежній Україні спостерігаються процеси децентралізації та регіоналізації, зумовлені відродженням етнічної самобутності окремих областей та територій країни. Ми є свідками небувалого розквіту регіонального руху, що демонструє різноманітність культурного ландшафту України, мистецьку своєрідність її регіонів.

Сучасні процеси глобалізації сприяють альтернативному поглибленню культурної диференціації людства, виявленню інтересу до етнонаціональної ідентифікації, етнічної, регіональної, локальної культури окремих народностей, національних меншин.

Сучасні регіональні дослідження характеризуються такими основними напрямками: висвітлення закономірностей розвитку культури певного регіону та введення до наукового обігу нових культурологічних понять; періодизація розвитку культури окремого регіону; виявлення причинно-наслідкових зв'язків між соціальними і культурними процесами; визначення внеску надбань певного регіону України у загальнонаціональну культурну спадщину; виявлення особливостей процесів глокалізації та синергетики ідентичностей у сучасному культурному просторі України.

При наявності значної кількості праць по майже кожному регіону України менш дослідженою залишається загальна теорія етнокультури, на яку спираються регіональні дослідження, а саме: творення глокальної планетарного масштабу культури людства на основі діалогу етнонаціональних культур; вироблення нової методології етнокультурології подальшого розвитку теорії ідентичності на основі синергетики національних моделей універсалізму.

Багатозначність та ємність поняття «ідентичність» зумовлює великий інтерес науковців до його дослідження. Накопичено велику кількість визначень, опрацьованих різними науковими дискурсами. Теорія ідентичності й в наш час

залишається відкритою для дискусій. У самій етимології терміна закладено його протирічний зміст. Слово «ідентичність» складається з двох латинських коренів: «iten» (у вищому ступені східний, аналогічний) і «ipse» (самість). Отже термін «ідентичність» у самій назві має подвійне семантичне значення: постійність та інаковість (тотожність самому собі).

Загально прийнятим у науці вважається, що зазначене поняття ввів до наукового дискурсу Е. Еріксон, узагальнивши в 1967 р. свої дослідження в книзі «Идентичность: юность и кризис» [1]. Вчений подає ідентичність як внутрішню безперервність і тотожність особистості, яка існує в контексті розвитку особистості і виконує адаптаційні функції. Ідентичність розглядається автором як динамічне явище, вона забезпечує особистості можливість бачити своє життя в аспекті безперервності минулого і майбутнього в його порівнянні з сучасністю.

У межах філософських Я-концепцій вивченню ідентичності присвячують свої праці К. Ясперс, З. Фрейд, В. Джеймс. У дослідженнях Г. Тенджфела і Дж. Тернера [2] подальшого розвитку набули проблеми співвідношення особистісної і соціальної ідентичності, які й досі є предметом наукових дискусій, що свідчить про актуальність відповідних досліджень сьогодення. Г. Тенджфел протиставляє актуалізацію особистісної і соціальної ідентичності як протилежні полюси соціально-поведінкового континуума, а Дж. Тернер розглядає особистісну і соціальну ідентичність як різні рівні когнітивної категоризації людини. На сучасному етапі досліджень проблема співвідношення розглядається через вектор реконструкції системи самопізнання людини, репрезентації інформації про себе в ході соціального порівняння інгрупи і аутгрупи (В. Павленко).

Сучасна модель «однієї корзини» (D. Trofimov, H. Triandis, S. Goto) полягає в тому, що ознаки особистісної і соціальної ідентичності пов'язані між собою і взаємозалежні, в структурі когнітивної організації людини вони перехрещуються і діалектично розвиваються. Особистісні характеристики є змістом соціальної ідентифікації людини, вони не тільки індивідуалізують особистість, але й вказують на приналежність до певної соціальної інгрупи, формують особистісну ідентифікацію і соціальні уявлення про культуру суспільства, до якого належить людина. За дослідженнями В. Павленка, особистісна ідентичність може розглядатися як соціальна репрезентація асиміляції поглядів, розповсюджених у суспільстві. М. Степико вважає: «... ідентичність слід розглядати як проблемність, що триває, а не як незмінну реальність, прозору для пізнання та досягнення. Тому ідентичність відкрита для майбутнього, на відміну від “тотожності”, що належить та апелює до минулого» [5, 174].

Отже, аналіз сучасних концепцій співвідношення особистісної (індивідуальної) і соціальної ідентичностей показав їх дискусійний характер. Найбільш поширеною є парадигма «однієї корзини» для соціальної і особистісної ідентичності як компонентів ідентичності людини, які не протидіють, а доповнюють один одного [5]. Ми розподіляємо погляди вчених А. Мікляєвої і П. Рум'янцевої стосовно того, що особистий і соціальний компоненти ідентичності людини знаходяться в постійній взаємодії, специфіка котрої ще досконало не вивчена сучасною наукою і залишається предметом теоретичних дискусій [6].

Вважаємо, що зміст ідентичності є не тільки індивідуально-особистісним, але й конкретно-історичним, зумовленим соціально-культурним розвитком певного суспільства. Ідентичність як актуальний стан і емоційне переживання Я-цілісності розвивається на протязі всього життя людини і супроводжується по-

доланням протиріч між Я і соціумом, в результаті чого формується особистість як член соціуму. Як складна багаторівнева система ідентичність структурується за такими рівнями: особистісне самовизначення, соціокультурна, зокрема етнічна, національна, ідентифікація, транснаціональний вищий рівень [7].

Етнічна ідентичність може розглядатися як різновид соціальної, коли головний акцент доводиться на людину та її взаємодію зі своєю етнічною групою, що є складовою всього суспільства в цілому. Т. Стефаненко виділяє дві моделі етнічної ідентичності: лінійну (біполярну) і двохмірну. Лінійна модель характеризується високим рівнем ідентифікації людини зі своєю етнічною групою. У двохмірній моделі аккультурація розглядається як процес у декількох напрямках – позитивне ставлення до традиційної етнічної культури та сприйняття нових культурних досягнень.

За концепціями Національного інституту стратегічних досліджень, поняття «ідентичність» побутує в комунікативно-дискурсивному сенсі як елемент цілеспрямованої діяльності та позиціонування людини в соціумі, фундаментальна ціннісна характеристика індивіда у сучасному світі вимагає постійного підтвердження та реконструкції [4, 175]. Це трактування ідентичності стало основою концепцій національної та етнічної ідентичності в наукових розвідках Національного інституту стратегічних досліджень.

Вважаємо, що найпрогресивнішою тенденцією розвитку етнічної ідентифікації є міжкультурна синергетика, коли кожна група зберігає свої етнокультурні особливості, формуючи одночасно загальнонаціональні культурні цінності.

Культурно-історична пам'ять формування територіальної (регіональної) ідентичності, самопізнання через родинні та аутгрупові відносини в сучасному соціумі пов'язані перш за все з етнічною ідентичністю, трансформацію якої ми розглядаємо у парадигмі синергетики.

Синергетика як нове світобачення сучасної культурології знаходить своє застосування в дослідженнях соціальних і культурних процесів. Подальшого розвитку потребують синергетичні напрацювання на двох рівнях: загальнометодологічному і конкретно-дослідницькому, зокрема культурологічному.

Синергетика (від грецької – сумісний, злагоджено діючий) – напрям міждисциплінарних досліджень, породжений розвитком теорії систем і методологією системного аналізу. Її основоположниками були Г. Хакен [9], І. Пригожий, С. Курдюмов, які підкреслювали, що основні закономірності самоорганізації, виявлені при вивченні природних термодинамічних процесів, мають широкий спектр дії, охоплюючи розвиток й соціокультурних систем. Це підтверджується дослідженнями В. Василькової, І. Яковлева, І. Баригіна [10], І. Євіна [11], які перевірили дієвість синергетичної методології в аналізі процесів самоорганізації у розвитку суспільства, культури, мистецтва.

Процеси самоорганізації характеризуються такими протилежними тенденціями, як: нестійкість і стійкість, дезорганізація і організація, хаос і порядок. Синергетична концепція саморозвитку спирається на принцип саморуху і розвитку матерії, на уявлення реальних структур і систем та пов'язаних з ними процесів розвитку, розкриває зростання упорядкованості та ієрархічної складності систем самоорганізації на кожному етапі еволюції матерії.

Процеси самоорганізації носять цілеспрямований характер взаємодії з навколишнім середовищем і мають такі характеристики. Перший тип – це самозародження з деякої сукупності цілісних об'єктів певного рівня нової цілісної

системи з специфічними закономірностями. Другий тип – процеси, завдяки яким система підтримує стабільний рівень організації при зміні внутрішніх і зовнішніх умов існування. Третій тип процесів самоорганізації пов'язаний з розвитком систем, що здатні накопичувати і використовувати минулий досвід. Отже, завдяки процесам самоорганізації відбувається взаємодія елементів, підсистем і систем, що призводить до їх збалансованої поведінки і в результаті – до утворення інноваційних структур, які слугують прогресу суспільства, культури і мистецтва. Всі зазначені характеристики є універсальними, загальнонауковими, тобто розповсюджуються як на природні, так й неприродні явища (соціальні, культурні, гуманітарні), що стало підґрунтям виникнення синергетичної ідеї саморуху від нижчого рівня організації системи до вищого.

Ідея полягає в дослідженні закономірностей перетворення відносно простих елементів і підсистем у ієрархічно складні структури культурної діяльності в площині синергетичної парадигми саморозвитку. Завданням культурології є виявлення тих внутрішньо культурних сил, що впливають на динаміку розвитку культури. Саме синергетичне мислення, що розвиває методологію системних досліджень, відкриває нові можливості пізнання закономірностей саморозвитку та самоорганізації сучасного українського суспільства, яке переживає свою соціокультурну трансформацію в незалежну державу в умовах світових процесів глобалізації та альтернативного поглиблення етнонаціональних регіональних ідентифікацій.

Відповідно актуалізується теоретичний інтерес до етнічної, регіональної, локальної специфіки культур окремих регіонів України (Г. Борейко, Л. Кияновська, В. Личковах, Т. Мартинюк, Л. Микуланинець, Ю. Норманська, М. Ржевська, Т. Смирнова, О. Ущипівська, М. Черепанін). З іншого боку, виникає потреба інтегрувати знання про особливості менталітетів, соціокультурного буття і свідомості націй, етносів, субетнічних груп і культурних регіонів України у систему специфічних концептів, категорій і понять, визначити методологічний базис і категоріальний апарат «духовної метафізики» української культури як кросрегіональної єдності її етноментальних характеристик, геокультурних і регіональних ідентичностей [12].

На сьогодні в культурологічних дослідженнях переважає зацікавленість соціальними й мистецькими надбаннями окремих регіонів України (Херсонщини – М. Слабченко, Слобожанщини – Ю. Лошков, В. Осадча, І. Герасимова, Тернопільщини – О. Смоляк, О. Дудар, О. Стебельська, Закарпаття – Л. Микуланинець, Донеччини – О. Ущипівська, інших регіонів). Залишається мало дослідженим і тому актуальним створення цілісної, холистичної картини національної культури з урахуванням регіональних хронотопів і визначенням загальних закономірностей виникнення, сутності й функціонування культурних цінностей окремих етнонаціональних ідентичностей і регіонів та їх об'єднанням у цілісний культурний континуум України – національний образ світу початку ХХІ століття.

З цих позицій актуалізується проблематика трансформації та інтеграції регіональної ідентифікації в єдиний синергетичний культурний континуум соборної України періоду державної незалежності. Попри певні наукові здобутки щодо вивчення загальної картини соціокультурного життя сучасної незалежної України (Ю. Богуцький, Л. Корній, В. Личковах, Б. Сюта, В. Шейко) до цього часу мало дослідженою залишається проблематика зазначеного напрямку в контексті методологічного розроблення синергетичних засад вивчення культу-

рного континууму сучасної України як інтегрованих в єдиній цілісній картині світу окремих локальних ідентичностей у глобально-цивілізаційному вимірі.

Запропоноване дослідження спирається на концептуальні положення і висновки, що містяться в працях вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі філософії, культурології, соціології, регіоніки, теорії комунікації та інших гуманітарних знань: Є. Більченко, М. Зайцева, А. Карася, І. Малигіної, І. Надольного (філософські та культурологічні підходи до розробки концепції ідентичності), В. Вернадського, С. Кримського, О. Флієра, В. Шейка (ідеї ноологічного підходу, глобалізації і поліетносфери в культурі), В. Личковаха (методологічні засади культурологічної регіоніки), О. Берегової, Т. Дридзе, Ю. Лотмана, А. Моля, С. Рапопорта (аналіз комунікації у межах семіологічної парадигми).

Синергетична парадигма складає методологічну основу цілісного холістичного аналізу процесу діалектики регіональних ідентифікацій та інтеграції соціокультурного простору сучасної України. Системний підхід надає можливості розглядати регіональні етнічні ідентичності в соціокультурному просторі соборної України як універсалістичний феномен у різноманітності її внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Структурно-функціональний підхід дозволяє виявити полілогічні фактори, що впливають на конституювання і трансформацію регіональних ідентичностей, визначити синергетичні складові даного соціокультурного феномена, що зумовлюють виконання духовно-інтегративних функцій у межах соціуму. Комунікативний підхід став основою аналізу полілогічних процесів, що проходять у соціокультурному просторі локальних ідентичностей – як на рівні масових комунікацій, так і міжособистісного спілкування; Принцип історизму сприяв аналізу соціокультурного і етноментального простору регіональних ідентичностей в контексті певних історичних процесів, що призводили до зміни локальних адміністративно-територіальних меж, дозволив розглядати даний феномен у динаміці розвитку та трансформації національної ідеї соборної України.

Синтез цих підходів дозволив досліджувати феномен ідентичностей з комплексних позицій в парадигмальному контексті сучасної синергетики як поліметодології. Вивчення проблем культурологічної регіоніки пов'язане з поступовим рухом світового історіографічного процесу останньої третини ХХ століття і ґрунтується на дослідженні синергетичних взаємовпливів регіональних культур у їх природно-географічних, соціоетнічних, геополітичних, історико-культурних чинниках. Необхідність дослідження культурних регіонів у контексті глокалізації як холістичної цілісності зумовлена потребами деталізації історичного процесу, оптимізації діалектичного співвідношення загальносвітового і національного, цілісного та часткового. Культурологічне трактування регіону асоціюється з наявністю фундаментальних основ етноментальності, з існуванням автохтонного регіонального культурного просторово-часового континууму, в межах якого різні етнокультурні феномени отримують свою національну специфіку.

Регіоніка є складовою частиною етнокультурології, оскільки вивчає «мультиверсум», синтез, прикордоння культур в їхньому реальному, живому стані, на рівні конкретно-унікального, культурно-історичного і геокультурного хронотопа (В. Личковах). В українській теорії та історії культури кінця ХХ – початку ХХІ століть регіональні культурологічні дослідження стали одними з найактуальніших. Наукове осмислення історико-культурних проблем окремих

регіонів спричинило формування теоретико-методологічних аспектів регіоніки як напрямку етнокультурології та виникнення нових підходів до дослідження регіональної проблематики в контексті філософії етнокультури.

Становлення і розвиток локальних, іманентних особливостей країни в адміністративній, економічній, соціальній, політичній, освітній, культурній галузях здійснювалися під впливом історичних обставин і подій у різні періоди, що пов'язані з перебуванням України та окремих її регіонів під владою Росії, Польщі, Австро-Угорщини, Румунії, Литви та у складі СРСР. У процесі аналізу локальних особливостей регіональних ідентичностей України виявлено фактори впливу і механізми трансформацій соціокультурної динаміки регіонів, що зумовлені зовнішніми і внутрішніми політичними, економічними і духовними чинниками.

Отже факторами, що сприяють формуванню регіональної ідентичності є: географічно-територіальний, історико-цивілізаційний, політико-адміністративний, культурно-контекстний, духовно-освітній, масово-комунікаційний, самоідентифікаційний (крізь призму національної ідеї, зокрема усвідомлення соборності державного і духовного існування).

Під культурною ідентифікацією розуміємо засвоєння і трансляцію у часі та просторі етнонаціональної картини світу, що пропонує особливу категоризацію дійсності, набір емоційно-ціннісних реакцій і практик поведінки, тотожних з «життєвим світом» етносу чи нації. Само поняття ідентичності зав'язане на комплексі антропологічних і комунікативних феноменів «життєвого світу» і не може розглядатися окремо від людського фактору, суспільного життя, етнонаціональної культури взагалі.

Незважаючи на поліетнічну і субетнічну розмаїтість культурного простору України з своєрідними особливостями регіонів, український народ поєднують спільні риси етноментальності, мови, фольклору, народних традицій, «соборності» державного і духовного існування, що реалізує українську національну ідею.

Сучасні українські регіони мають неоднакові можливості і умови для своєї культурної ідентифікації. Визначаються два типи регіональних ідентичностей. Деякі регіони характеризуються схожістю етноментальних особливостей і цілісністю етнокультурного простору (наприклад, Київщина, Тернопільщина), які можна віднести до мономентальних утворень. Інший тип українських регіонів характеризується поліментальністю. Неоднаковість історичних доль і заселення просторових локусів призводить до фольклорно-етнографічного розмаїття у таких регіонах, як: Закарпаття, Крим, що потребують етнонаціональної синергії.

Як засіб інтенсифікації синергетичних процесів в культурному середовищі регіонів пропонуються сучасні соціально-гуманітарні проекти, спрямовані на подальший інтеграційний розвиток. Серед них – проект «Визначні діячі та пам'ятки культури України», який сприяє утвердженню національної парадигми й регіональних особливостей культури соборної України в умовах глокалізації комунікативно-інформаційного простору; науково-освітні проекти, спрямовані на євроінтеграцію національної науки і освіти; конкурсно-фестивальний рух і музейно-виставкова діяльність, які презентують найяскравіші регіональні зразки національного мистецтва України.

Всі ці гуманітарно-соціальні проекти сприяють виявленню індивідуального обличчя історико-культурних областей України, їх самобутнього образу, що в своїй багатоманітності національної ідеї утворюють цілісний український

культурний простір, як холистичний континуум духовності. Дієвість запропонованих проектів синергетичної інтеграції регіональних ідентичностей верифікується у процесах їх практичної реалізації, що підтверджується виданням серії монографій, зокрема «Пам'ятки історії культури і музичного мистецтва України XVIII – першої третини XX століття» [14], за участю автора статті в рамках проекту «Видатні діячі та пам'ятки культури України». В монографії духовна синергетика української культури розкрита з урахуванням діалектики регіональних хронотопів і загальних закономірностей виникнення, розвитку, трансформації культурних цінностей (видатних пам'яток) окремих етнонаціональних спільнот і регіонів та їх полілогічним об'єднанням у цілісний культурний континуум України – національний образ соборної України у глобалізованому світі початку XXI століття.

Усвідомлення зазначених у статті проблем локальної етнічної і кросрегіональної культурної ідентичності, сучасних технологій соціокультурного проектування як основи розвитку синергетичної трансформації та інтеграції регіональних ідентичностей, потребує подальших наукових розвідок. Авторська класифікація основних факторів етнокультурної динаміки й трансформації регіональних ідентичностей сприяє їх синергетичній інтеграції у цілісний культурний континуум соборної України в умовах глокалізації сучасного світу.

Література

1. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон; [пер. з англ. Толстых А.В.]. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1996. – 344 с.
2. Turner J. C. Towards a cognitive redefinition of the social group. In H. Tajfel (Ed.), *Social identity and intergroup relations* (pp. 15-40). Cambridge, UK: Cambridge University Press and Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1982.
3. Павленко В.Н. Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии // *Вопросы психологии*. – 2000. – №1. – С. 135–141.
4. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К.: НІСД, 2011. – 336 с.
5. Trafimow D., Triandis H. C., Goto S. G. Some tests of the distinction between private self and collective self / D. Trafimow, H.C. Triandis, S.G. Goto // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1991. – № 60. – P. 649-655.
6. Микляева А.В., Румянцева П.В. Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования / А.В. Микляева, П.В. Румянцева. – М., 2009. – 306 с.
7. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Л. Нагорна. – К.: ІПІЕНД, 2002. – 33 с.
8. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология / Т.Г. Стефаненко. – М., 1999. – 280 с.
9. Phinney J.S. Ethnic Identity in Adolescents and Adults: Review of Research. // *Psychological Bulletin*. – 1990. – Vol. 108. – № 3. – P. 499 – 514.
10. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. – М., 1985. – С. 361.
11. Василькова В., Яковлев И., Барыгин И. Волновые процессы в общественном развитии / В. Василькова, И. Яковлев, И. Барыгин. – Новосибирск, 1992. – С. 116.
12. Евин И. Синергетика искусства / И. Евин. – М., 1993. – 210 с.
13. Личкова В.А. Чернігово-Сіверська культурологічна регіоніка / Володимир Личкова. – Чернігів, 2011. – 167 с.
14. Шейко В. Историкр-культурологічні концепції цивілізаційної еволюції в добу глобалізації (кінець XX – початок XXI ст.): автореф. дис.... д-ра іст. наук / Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна / В. Шейко. – Х., 2002. – 30 с.
15. Шульгіна В., Яковлев О. Пам'ятки історії культури і музичного мистецтва України XVIII – першої третини XX століття / Валерія Шульгіна, Олександр Яковлев. – К., 2011. – 256 с.